

ПОДВІЙНЕ (МНОЖИННЕ) ГРОМАДЯНСТВО: СТАН І ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглядається принцип єдиного громадянства й принцип невизнання подвійного (множинного) громадянства.

Суверенітет будь-якої держави органічно пов'язаний з наявністю у неї інституту громадянства. Громадянство означає правовий зв'язок фізичної особи і держави, який знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках. Тобто змістом громадянства є сукупність прав, свобод і обов'язків особи і держави один до одного. Істотним призначенням громадянства як інституту є правове регулювання відносин між індивідом і державою.

Визнання повноправним членом держави є першоосновою взаємовідносин людини і держави. Це пов'язано з тим, що обсяг прав, свобод та обов'язків фізичної особи безпосередньо залежить від наявності громадянства. За словами американського правника Е. Уорена, громадянство є основним правом людини, бо воно є не що інше, як право мати права [1, с. 15].

В Україні права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). Питання громадянства належать до виключної юрисдикції держави: вони входять до «суверенної області» держави. Україна сприйняла позицію, що громадянство - це не просто становище людини в державі, а публічне суб'єктивне право індивіда: держава повинна визнавати і поважати це право, розглядаючи цей інститут як правовий, де на першому місці - права і свободи людини та громадянина.

Тільки на основі громадянства індивід наділяється усією повнотою суб'єктивних прав і обов'язків, передбачених за змістом установленого державою правопорядку. Стан громадянства є ключовим при визначенні правосуб'єктності індивіда у сфері відносин державного володарювання [2, с. 184]. Тому засадничі норми про громадянство України містяться у розд. I Конституції України, ст. 4 якої закріплює: «В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом».

Питання громадянства України розглядаються і в ст. 25 розд. II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону держави, відповідно до якої громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Є конституції, в яких відсутні спеціальні норми про громадянство, зокрема у Конституції Італії; громадянство цієї держави регулюється Законом про громадянство 1912 р. (зі змінами) та Положенням про громадянство 1983 р. [3, с. 211].

Конституція та закони України розширили обсяг правового регулювання громадянства, увібравши в себе відповідні міжнародно-правові норми, які зафіксовані в різноманітних актах як універсального характеру, так і спеціального: Статуті ООН, Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р., Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних з колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 р., Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 р., Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 р. тощо.

У статті 2 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. визначено принципи, на яких відповідно до Конституції України ґрунтується законодавство України про громадянство. Серед перелічених принципів у п. 1 цієї статті Закону міститься принцип єдиного громадянства. Закон, роз'яснюючи положення ст. 4 Конституції України «в Україні існує єдине

громадянство», розкриває його зміст через принцип єдиного громадянства. При цьому виділяються два аспекти.

По-перше, принцип єдиного громадянства означає громадянство держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Згідно із Законом, в Україні не може бути громадянства Автономної Республіки Крим, областей, інших адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином, принцип єдиного громадянства спрямований на забезпечення унітарного характеру держави.

По-друге, принцип єдиного громадянства означає, що громадянин України, який набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, у правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України. У даному аспекті відображається негативне ставлення держави до подвійного громадянства.

Поняття «подвійне (множинне) громадянство» в Законі України «Про громадянство України» не вживається. В Європейській конвенції про громадянство поняття «множинне громадянство» визначено як наявність у однієї і тієї ж особи одночасно громадянства двох чи більше держав. Воно також застосовується в міжнародних договорах України з питань громадянства з Грузією і Республікою Узбекистан. Однак поняття «множинне громадянство» є правильнішим, оскільки фізична особа може бути громадянином більш ніж двох держав [4, с. 29].

В українській юридичній науці немає узгодженого погляду щодо розуміння принципу єдиного громадянства: одні роз'яснюють його як одне внутрішньодержавне громадянство, яке впливає з унітарного устрою України і не пов'язує його з наявністю у громадянина України громадянств(а) іноземних(ої) держав(и). Інші вважають, що єдине громадянство жодним чином не пов'язується з устроєм держави і означає послідовне запобігання виникненню випадків подвійного(множинного) громадянства та скорочення наявного подвійного (множинного) громадянства шляхом прийняття до громадянства України лише осіб, які припинили попереднє громадянство, та втрати громадянства України, якщо фізична особа добровільно набула громадянство іншої держави.

Не визначено чіткої позиції щодо того, якою мірою співвідносяться принцип єдиного громадянства та принцип невизнання подвійного

(множинного) громадянства. Побуває думка, що сутність принципу єдиного громадянства полягає у невизнанні подвійного (множинного) громадянства, а тому визнається один принцип - принцип єдиного громадянства.

Прихильники ще однієї точки зору стверджують, що принцип єдиного громадянства і принцип невизнання подвійного (множинного) громадянства - різні принципи.

Обидва підходи мають право на життя, однак їх співіснування ускладнювало як правозастосування законодавства про громадянство, такі приєднання до міжнародних договорів з питань громадянства.

Принцип єдиного громадянства і донині викликає гострі політичні та юридичні дискусії, починаючи з прийняття Декларації про державний суверенітет України, за якою «Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР» [5]. Певні політичні сили, насамперед «ліві», ухвалюючи Декларацію, виходили з того, що необхідно забезпечити «пільговий» режим жителям колишніх республік Союзу РСР. Зі свого боку «праві», погоджуючись з таким формулюванням, виходили з інтересів міжнародного визнання України.

Ґрунтуючись на відповідних положеннях Декларації про державний суверенітет України: «Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство», у законі пропонувалася норма, за якою іноземці приймалися б до громадянства України без втрати власного громадянства за умов, якщо країна їх постійного проживання визнає Україну як незалежну державу і має з нею дипломатичні стосунки. А головне, інститут подвійного громадянства був засобом захисту прав української діаспори. Дискусія точилася навколо того, як викласти принцип подвійного громадянства, а не стосовно його правоможності [6, с. 42].

Остаточню у Законі України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. йшлося про єдине громадянство та допускалося подвійне громадянство на підставі двосторонніх міждержавних договорів (ч. 2 ст. 1). Тобто в першому українському законі про громадянство єдине громадянство протиставлялося подвійному, хоча не виключало їхнє взаємоіснування. Наступного року, тобто 19 липня 1992 р., внесено зміни до ст. 31 Конституції (Основного

Закону) України від 20 квітня 1978 р., відповідно до яких вона набула такого змісту:

«В Україні існує єдине громадянство.

Підстави і порядок набуття і втрати українського громадянства визначаються Законом «Про громадянство України».

На підставі двосторонніх міждержавних договорів допускається подвійне громадянство.

Громадяни України за кордоном користуються захистом і заступництвом держави».

З юридичної точки зору приведення положень Конституції у відповідність із законом є недолугістю. Проте, за твердженням відомого вченого, член - кореспондента Національної академії наук України О. Копиленка, на ранньому етапі становлення правової системи України це було «повсякденним» явищем [6, с. 42].

Положення про єдине громадянство було запозичене із законів про громадянство колишнього Союзу РСР і розглядалося у внутрішньодержавному аспекті. Так, у Законі Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про громадянство СРСР» від 1 грудня 1978 р. єдиному громадянству присвячувалась спеціальна стаття «Єдине союзне громадянство» і його зміст розкривався таким чином: «Відповідно до Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік в СРСР встановлено єдине союзне громадянство. Кожний громадянин союзної республіки є громадянином СРСР». На практиці це розумілося так, що особливості радянського громадянства визначалися союзним устроєм. При цьому кожна союзна республіка згідно з конституцією має власне громадянство. Оскільки СРСР є єдиною державою, то наявне єдине союзне громадянство, а союзне та республіканське громадянство характеризується певною самостійністю і водночас органічною єдністю. Тобто єдине громадянство не розглядалося щодо зовнішнього фактора – громадянства будь-якої іноземної держави.

Таким чином, поняття єдиного громадянства законодавчо визначалося лише як єдине внутрішнє громадянство.

У Законі Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про громадянство СРСР» від 1 грудня 1978 р. було окреме положення про невизнання за громадянином СРСР подвійного громадянства (ст. 8). Аналогічні норми відбито і в Законі Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про громадянство СРСР» від 23 травня 1990 р.

Отже, законодавство про громадянство СРСР розмежовувало принцип єдиного громадянства і

принцип невизнання подвійного (множинного) громадянства.

Під час розгляду низки проектів конституцій України проблема подвійного громадянства або біпатризму обговорювалась складно. Проте досвід національного державотворення підтверджував тезу про небезпеку втрати суверенітету та унітарності України через політизацію цієї проблеми. Варто нагадати події в Автономній Республіці Крим та позицію Російської Федерації.

Кримські політики фактично вимагали «потрійного громадянства» для жителів півострова: власне, кримське громадянство (а за своєю конституцією 1992 р. Крим мав усі ознаки суверенної держави), українське громадянство і нарешті - на підставі принципу подвійного громадянства - громадянства Росії. У свою чергу Росія також сприяла ускладненню ситуації навколо подвійного громадянства, досить згадати лише діяльність у Криму Консульської групи Посольства Російської Федерації та вимогу включити в російсько-український договір статтю стосовно подвійного громадянства [6, с. 42].

Як наслідок, 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України, редакція ст. 4 якої, за винятком питань подвійного громадянства, певною мірою відтворює положення ст. 31 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 р. (зі змінами), а Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. виключена можливість громадянства Автономної Республіки Крим, областей, інших адміністративно-територіальних одиниць.

Як аномалію необхідно розглядати стрибкоподібне зростання кількості біпатридів, коли воно є результатом свідомої державної політики, спрямованої саме на такий процес. Державі, що проводить таку політику, маси біпатридів, причому тих, які постійно проживають за її межами, потрібні як «троянський кінь» чи «п'ята колона» з метою забезпечення в інших країнах свого впливу, підризу суверенітету інших держав, втручання в їх внутрішні справи під приводом захисту «своїх громадян». А щоб таких «власних громадян за кордоном» стало якомога більше, зацікавлена держава виявляє винахідливість щодо вишукування і втілення засобів та способів збільшення біпатридів.

Подібні цілі можуть сягати ще далі: «злиття» чи «возз'єднання» з сусідніми державами або певними регіонами в єдину державу на ґрунті волевиявлення населення або навіть приєднання територій, якщо вони значною чи переважною

мірою населені її громадянами, адже за відсутності між державами договору про подвійне (множинне) громадянство кожна з них вважає біпатридів виключно своїми громадянами. Згадаймо історичну практику держав, що вдавалися до подібної політики, скажімо, Німеччини її імперського та фашистського періодів. Варто навести приклад Сирії, яка вважає себе частиною загальноарабської спільноти. Однією з декларованих цілей правлячої Партії арабського соціалістичного відродження (БААС) є створення єдиної арабської наддержави. Цій меті має сприяти, зокрема, й інститут подвійного (множинного) громадянства, особливо для громадян інших арабських держав.

Цілеспрямоване примноження кількості біпатридів як своїх громадян за кордоном зацікавлена держава здійснює шляхом прийняття до свого громадянства іноземців без вимог позбутися попереднього громадянства і переїхати на постійне проживання в країну пізніше набутого громадянства. Іншим способом збільшення кількості біпатридів є дозвіл державі набувати друге громадянство зі збереженням «вітчизняного» тим одно громадянам, які іммігрують в інші країни.

Звичайно, політика держави щодо культивування біпатридів з метою їх використання за кордоном як своїх громадян матиме успіх лише за наявності осіб, які відчують тісну спорідненість за будь-якими ознаками з державою, що спонукає їх до набуття свого громадянства.

Якщо певна держава має в інших країнах значну кількість осіб, які поряд з наявним у них набули й її громадянство, це породжує у неї спокусу і можливість використовувати біпатридів як засіб у політичній боротьбі з країнами їх проживання. Таке використання антигуманне та підступне, оскільки здійснюється під приводом і виглядом захисту прав, свобод і законних інтересів «своїх громадян за кордоном».

Зважаючи на викладене, слід погодитися з тим, що, оскільки громадянство України є одним з найважливіших елементів правового статусу фізичної особи, у разі внесення змін до Конституції України пропонується об'єднати питання громадянства в одній статті, помістивши у розділі I «Загальні засади» Конституції України, де закріплені основи конституційного ладу, виклавши в такій редакції:

«В Україні визнається і діє принцип одного громадянства. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються зако-

ном. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами».

Щодо вживання у ст. 4 Конституції України словосполучення «єдине громадянство» у контексті громадянства України, яке є неправильним розумінням законодавства колишнього Союзу РСР про громадянство, то таким, що точніше відображає сутність цілісності громадянства України, та враховуючи семантику української мови, належить замінити конституційним принципом одного громадянства.

Проведення конституційної реформи використовується політичними силами для актуалізації біпатризму. Так, відповідно до ч. 3 ст. 4 проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України», розробленої та внесеної до Національної конституційної ради фракцією Комуністичної партії України у Верховній Раді України, запроваджується інститут подвійного громадянства на підставі міждержавних угод. Тобто змістовно відтворюються положення ст. 31 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 р. (зі змінами).

Такі намагання обґрунтовуються позитивними здобутками сучасної теорії та практики європейського конституціоналізму, міжнародно-правовими актами, а також суспільними процесами, що знайшли відображення у соціологічних дослідженнях.

Так, у конституціях Литви, Молдови як виняток допускається можливість подвійного громадянства на підставі закону або двосторонніх міжнародних договорів [2, с. 185-186]. У статті 11 Конституції Іспанії застережено, що «держава може укласти договори про подвійне громадянство з іbero-американськими країнами [7] або з країнами, котрі мали або мають особливі зв'язки з Іспанією, і в цих країнах, навіть якщо вони не визнають за своїми громадянами такого права на взаємній основі, іспанці можуть натуралізуватися без втрати свого громадянства за народженням». Статтею 62 Конституції Російської Федерації встановлено, що «громадянин Російської Федерації може мати громадянство іноземної держави (подвійне громадянство) відповідно до федерального закону або міжнародного договору Російської Федерації» [8, с. 427].

У 80-90-х роках минулого століття, коли подвійне (множинне) громадянство стало поміт-

ною реальністю, у більшості країн Європи почала вкорінюватись думка, що це явище не передбачає подвійну лояльність, а отже, меншу вірність громадянина державі постійного проживання. Почали все активніше аргументуватись твердження про те, що подвійне (множинне) громадянство є дієвим засобом посилення соціальної впевненості «некорінного населення», стимулює його довіру до держави постійного проживання; що воно допомагає контролювати бурхливі міграційні процеси, що відбуваються з різних причин політичного, економічного і соціального характеру, надає додаткові гарантії реалізації прав і свобод людини.

Такі підходи імплементовано в Європейську конвенцію про громадянство 1997 р. Хоча визнання подвійного (множинного) громадянства не піднесено до рівня права подібно до права кожної людини на громадянство, уникнення без громадянства, неможливості позбавлення громадянства - тим не менше там досить виразно визначені доцільні випадки подвійного (множинного) громадянства, закріплена орієнтація на вирішення проблем подвійного (множинного) громадянства дозвільними методами.

Директор політико-правових програм Центру О. Разумкова Ю. Якименко 6 липня 2006 р. у ході круглого столу «Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності» озвучив соціологічні дослідження соціально-культурної ідентичності громадян України, які проводилися при підтримці Швейцарського агентства з розвитку та співробітництву.

В Україні 49,4% громадян воліли мати громадянство ще однієї держави при збереженні українського громадянства; 40,9% не хотіли мати подвійного громадянства за жодних обставин. Найменш бажаними були друге громадянство на сході (58,4%).

Жителі заходу України надають перевагу громадянству США (10,9%), ФРН (7,2%), Канади (6%). Серед мешканців півдня та сходу України домінує Російська Федерація з 31% та 31,7% відповідно.

Соціологи також зазначають, що бажання відмовитися від громадянства України значною мірою пов'язано з низьким рівнем інтеграції особи в українську культурну традицію та в українське середовище [9].

Конструктивний підхід до проблеми подвійного (множинного) громадянства полягає не в ігноруванні, невизнанні, запереченні чи, навпаки, заохоченні цього явища, а в здатності перед-

бачити, врахувати і своєчасно урегулювати його правові наслідки як для осіб з подвійним (множинним) громадянством, так і для держав, громадянами яких вони є.

Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України (п. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України»). З погляду національного законодавства про громадянство Україна визнає біпатридів лише своїми громадянами та виключну юрисдикцію над своїми громадянами. І це цілком зрозуміло. Якщо виходити тільки з внутрішнього законодавства, то належність біпатрида до громадянства іншої держави не може бути не лише визнана, але навіть і відома Україні. Визнання ж подвійного (множинного) громадянства на підставі законодавства іншої держави означало б, що Україна погоджується з поширенням законодавства і тим самим юрисдикції іноземної держави на частину власних громадян. Це неприпустимо, оскільки підриває і навіть знищує ідею державного суверенітету.

Проте зустрічається й протилежний підхід. Так, у Польщі останній Президент Другої республіки (1918-1939 рр.) мав, окрім польського, громадянство Швейцарії, куди і втік після вторгнення до Польщі німецько-фашистських військ. А в 1990 р. головним суперником на виборах Президента Польщі у Л. Валенсі суперником виявився бізнесмен, у котрого, окрім польського, було ще громадянство Канади, де він постійно проживав, а також Перу. Президент Литви водночас є громадянином США [3, с. 217].

Правовий статус осіб, які виявилися громадянами одночасно двох або більше держав, але які кожною з цих держав визнаються виключно своїми громадянами, характеризується неоднозначністю. Юридичне такі особи є громадянами і однієї, й другої держави. Але в реальному житті біпатриди у змозі користуватися правами і свободами, виконувати обов'язки держави, де вони постійно проживають. Тому фактично особи з подвійним (множинним) громадянством є громадянами держави постійного проживання.

Оскільки кожна з відповідних держав визнає біпатрида виключно своїм громадянином, він тим самим наділений усією повнотою прав і свобод, а також обов'язками, що характерні для

громадян певної держави. Тобто права, свободи і обов'язки (правовий статус) осіб з подвійним (множинним) громадянством визначається внутрішнім законодавством держави і не відрізняється від правового статусу її одно громадян. Але оскільки ці особи належать до громадянства одразу двох і більше держав, вони набувають порівняно з одно громадянами кратну кількість прав, свобод і обов'язків. Проте особа не може в повному обсязі користуватися своїм статусом, що надає кожна держава. Здійснення прав, свобод і виконання обов'язків перед іншою державою фактично є декларативними.

Очевидно, що особа з подвійним (множинним громадянством) ставиться перед вибором: які права, свободи і обов'язки необхідно виконувати, а які — ні. Можна припустити, що такі особи передовсім виходять з особистих інтересів.

Треба визнати, що друге громадянство надає його власнику чимало вигод та принад, зокрема: уникнення або ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів; можливість урятувати в умовах політичної та економічної нестабільності суми заощаджень; уникнення від кредиторської та інших судових вимог; можливість вільного або безвізового пересування; користування соціальними та економічними пільгами; запобігання переслідуванню за ознаками політичних, релігійних переконань, належності до певної соціальної групи тощо; уникнення застосування примусових заходів, пов'язаних з позбавленням волі або заходів майнового впливу.

Що стосується виконання військового обов'язку перед державою свого громадянства, то біпатрид має виконувати його у військових формуваннях обох або більше держав за відсутності відповідних двосторонніх договорів. Як приклад можна навести ситуацію, в якій опинились громадяни України, які виїхали на постійне проживання до держави Ізраїль і набули ізраїльське громадянство. Держава Ізраїль вимагає від таких громадян проходження військової служби в ізраїльських збройних силах, незважаючи на те, громадяни України свого часу виконали військовий обов'язок перед Україною.

Література

1. *Виступ Верховного Комісара ООН у справах біженців С. Огата* в Інституті міжнародних відносин при Національному університеті ім. Тараса Шевченка // Біженці та міграція: український часопис права і політики. - Т. I. Число 2. - 1997.
2. *Шаповал В. М.* Конституційне право зарубіжних

Оскільки подвійне (множинне) громадянство принаймні в сучасних умовах виявилось не викорінним, Україна має докласти зусиль аби нейтралізувати його наслідки. Перш за все з метою гарантування реалізації принципу єдиного громадянства потребує удосконалення Конституція України та нормативно-правова база. Доцільно на конституційному рівні, конкретизуючи у відповідних законах, в інтересах національної безпеки обмежити права і свободи осіб з подвійним (множинним) громадянством, що стосуються питань конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України. Наприклад, ч. 3 ст. 16 Конституції Румунії вимагає, що публічні функції і високі посади можуть бути заміщені особами, які мають лише румунське громадянство та постійне проживання в країні.

У законах, що торкаються виборних посад, участі в управлінні державними справами, державного апарату, органів місцевого самоврядування, служби в збройних силах, правоохоронних органах, інших спеціальних державних службах тощо, заборонити особам з подвійним (множинним) громадянством займати посади.

Крім того, присутність в особі подвійного (множинного) громадянства має бути підставою для звільнення її з посади. Зауважимо, що Президент України 10 січня 2008 р. відповідно до ст. 93 Конституції України вніс проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» (реєстр. № 1311), який визначено невідкладним для позачергового розгляду Верховною Радою України. У законопроекті, прийнятому в першому читанні та підготовленому 5 червня 2008 р. до другого читання, серед підстав припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій поряд з втратою громадянства України міститься така підстава, як виявлення факту подвійного громадянства. Нині у законі про основи національної безпеки основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці на сучасному етапі розвитку України, стабільності в суспільстві має бути зазначено наявність подвійного (множинного) громадянства.

- кrajн: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2006.
3. *Алиев М.* Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики. - Баку, 2000.
4. *Науково-практичний коментар* Закону України «Про громадянство України» / В. Андрієнко,

С.Бритченко, В. Суботенко, С. Чехович. - К.: «МП Леся», 2002.

5. *Відомості Верховної Ради*. - 1990. - № 31. - Ст. 429.

6. *Копиленко О.* Проблема «подвійного громадянства» у законодавстві України // *Український правовий часопис*. Вип. 3. - 1998.

С. Б. Чехович

Двойное (множественное) гражданство: состояние и проблемы нормативно-правового регулирования.

В статье рассматривается принцип единого гражданства и принцип непризнания двойного (множественного) гражданства.

7. *Испано- та португаломовними країнами Латинської Америки.*

8. *Шаповал В. М.* Сучасний конституціоналізм: Монографія. - К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005.

9. www.censor.net.ua